

A cigány népesség demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatási helyzete

Ebben az írásban a cigány népesség számának, iskolázottságának és foglalkoztatási sajátosságainak néhány jellemzőjét elsősorban az oktatáspolitikára és a foglalkoztatáspolitikára váró feladatok tükrében összegezzük. A bemutatott adatok nem igazán újak, mégis rendkívül fontosak és figyelmeztetőek. (1)

A cigány népesség demográfiai jellemzőinek feltárása egyáltalán nem könnyű feladat. Alapvető problémát jelent ugyanis a cigány népesség körülhatárolásának kérdése. A cigány populáció létszámának meghatározását számos alkalommal elvégezték az elmúlt több mint száz év alatt.

év	népszámlálás szerint		minősítés szerint	forrás
	anyanyelv	nemzetiség		
1893			65 000	Cigányösszeírás. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal
1900	5662			Népszámlálás
1910	9799			Népszámlálás
1920	6989			Népszámlálás
1929			80–100 000	Szakértői becslés: Gesztelyi Nagy László
1930	7841			Népszámlálás
1930			100 000	Szakértői becslés: Komény Gábor
1938			100–150 000	Szakértői becslés: Drözdy Győző
1941	18 640	27 033		Népszámlálás
1949	21 387	37 598		Népszámlálás
1960	25 633	56 121		Népszámlálás
1963			222 000a	Reprezentatív adatfelvétel. Központi Statisztikai Hivatal
1970	34 957			Népszámlálás
1970			220–250 000	Megyei Tanácsok becslései. Minisztertanács Tanácsi Hivatala
1971			320 000	Reprezentatív adatfelvétel. MTA Szociológiai Kut. Csop.
1977–78			325 000	Megyei Tanácsok becslései. Minisztertanács Tanácsi Hivatal
1980	27 915	64 040 (3)		Népszámlálás
1990	48 072	142 683		Népszámlálás
1993			394 000b	Reprezentatív adatfelvétel. Központi Statisztikai Hivatal
1993–94			482 000	Reprezentatív adatfelvétel. MTA Szociológiai Kutatóintézet

1. táblázat. A cigányság lélekszáma Magyarországon 1893–1993 (2)
(a – telepeken élő cigányok, b – magánháztartásokban élő cigányok)

A 20. század végén végzett különböző megközelítésű számlálások különböző számú cigánynépességet állapítottak meg (3): az összlakosság 1,4 százalékától (1990 évi népszámlálás) 3,9 százalékáig (1993 – KSH vizsgálat), illetve 6,6 százalékáig (1996 – Sonda Ipsos).

Az egyik legmegbízhatóbbnak az 1993-94 telén, *Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor* által vezetett, az MTA Szociológiai Intézete által végzett országos reprezentatív cigánykutatások adatait tartják. (*Kemény – Havas – Kertesi, 1994*) (4) E vizsgálat során azokat tekintették cigányoknak, akiket a környezetük cigánynak tartott. Az 1994. január 1-jei (eszmei dátumon) Magyarországon mintegy 450 ezer fő volt a cigány-népesség száma, mintegy 100 ezer háztartásban.

A cigány népesség számának és arányának mérésével és előrebecslésével, illetve annak lehetséges és szükséges voltával kapcsolatosan egy viszonylag éles vita bontakozott ki a kilencvenes évek végén a kérdéskörrel foglalkozó néhány kutató között. *Ladányi János* és *Szelényi Iván*, „Ki a cigány?” című írásukban (5) arra mutattak rá, hogy rendkívül vitathatók azok a kutatási erőfeszítések, amelyek a cigányság vagy más etnikum lélekszámának, részarányának, társadalmi összetételének elemzésére irányulnak. Ugyanis ezen etnikai csoportok körülhatárolása elkerülhetetlenül önkényes, a csoportképző ismérvek szükségszerűen vitathatók. *Kertesi Gábor* – akinek *Kemény Istvánnal* és *Havas Gáborral* 1993–1994-ben közösen végzett empirikus vizsgálatát is támadja az említett cikk – „Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről” című írásában (6) száll vitába a *Ladányi – Szelényi* szerzőpárossal. *Kertesi* igen alapos elemzést ad a mérés és mérhetőség problémájáról, valamint az 1993–94-es vizsgálat céljairól és módszereiről, kitérve más vizsgálatok eltérő eredményeinek okaira is. Végül *Kertesi* saját kutatói elkötelezettségéről is ír: azt hangsúlyozza, hogy ő „a cigánysággal kapcsolatos kutatási célok közül, társadalmi horderejénél fogva, kitüntetetten fontos célnak tekinti az etnikai klasszifikációhoz tartozó előítélet és diszkrimináció nyomán keletkező társadalmi határvonal és e választóvonal két oldalára kerülő népességek összehasonlító vizsgálatát”.

A cigány népesség demográfiai vizsgálataival, demográfiai előreszámításaival kapcsolatosan is fel-felmerülnek hasonló viták. Például a Központi Statisztikai Hivatal „Demográfiai forgatókönyvek 1997–2050” címen közreadott tanulmányával kapcsolatosan – amely a népesség előrejelzések kapcsán a hazai cigány népesség előreszámítására (7) is közöl forgatókönyveket – *Neményi Mária* (8) (MTA Szociológiai Kutatóintézete) fejezi ki abbéli kételyeit, hogy mennyiben tekinthető helyesnek az előreszámítás bázisaként használt cigánynépesség-meghatározás. *Neményi* szerint „összemosódik a kutatás tárgya – adott esetben a „cigány” populáció leírása – egy társadalmi viszonyrendszer szomorú következményével, és amikor a kutató azt hiszi, hogy objektív módszerekkel egy sajátos népcsoportot ír le, valójában a megkülönböztetés áldozatainak kilátástalan helyzetéről tudósít.” *Neményi* nem tudja elfogadni a KSH 1993-as reprezentatív adatfelvételének módszereit s így adatait sem. (9) Ezek a fenntartások sok tekintetben jogosak. Más a helyzet azonban az előreszámítás módszereivel kapcsolatban tett megjegyzéseket illetően. Nem igazán logikus támadni az előreszámítás azon előfeltevését, hogy a roma népességet sem az asszimiláció, sem a nemzetközi vándorlás érdemben nem fogja érinteni (10) – ez ugyanis egyszerű módszertani előfeltevés (ehhez képest lehet kiszámítani mind az asszimiláció, mind a kivándorlás létszámcsökkentő hatását). Azok az előfeltevések sem igazán támadhatók, amelyek a termékenység és a várható élettartam mai adataiból igyekeznek a cigány népesség jövőbeli demográfiai jellemzőire következtetni (nem igazán van ugyanis más megalapozott becslési módszer). (11)

Mindezek előrebocsátására azért volt szükség, mert jelen tanulmány is a szóban forgó – az 1993-as reprezentatív adatfelvétel segítségével korrigált 1990-es népszámlálási adatokra épülő, 2050-ig kitekintő – KSH-előrebecslést, valamint az 1993-as KSH-felvétel adatait, továbbá a *Kemény – Havas – Kertesi*-munkákat (12) használja vizsgálódásaihoz.

A fentiekben bemutatott néhány vélemény rámutat arra, hogy egy ilyen népesség-előre-számítás természetesen számos leegyszerűsítést és hibalehetőséget tartalmaz. Mint minden jövőre vonatkozó vizsgálat. Ebből azonban nem következik az, hogy az ilyen elemzésekre nincs szükség – sokkal inkább az, hogy a hibalehetőségeket mindig szem előtt tartó rendszeres elemzésekre van szükség, mert a hibák éppen azzal korrigálhatók, ha a rendszeres vizsgálatok eredményeit rendszeresen szembesítjük a ténnyel. (13)

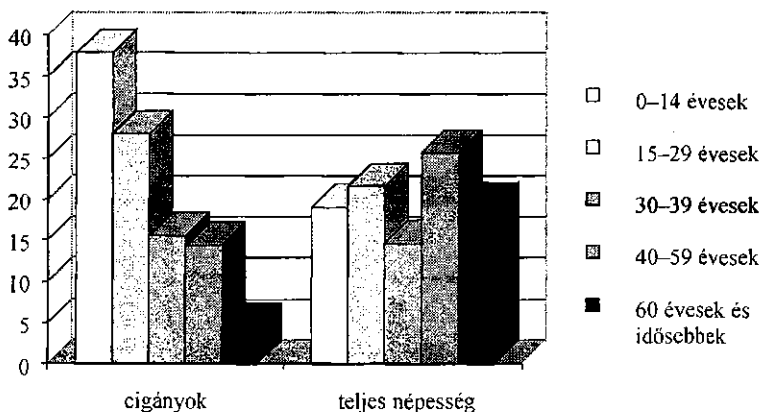
A hazai össz népesség és a cigány népesség várható alakulása

A Kemény – Havas – Kertesi-vizsgálat alapján tehát 1994-ben mintegy 450 ezer főre (a lakosság 4,4 százalékára) becsülhető a hazai cigány népesség. Az 1971-es hasonló elveken nyugvó vizsgálat közel 320 ezer fő (kb. 3 százaléknyi) cigánypopulációt becsült – ami bő 20 év alatt 41 százalékos növekedést jelent. Az összlakosság viszont 1981 óta évi 1–3 ezrelékes fogyást mutat. A jövőben további eltolódás várható Kemény és szerzőtársai szerint. Jelenleg az elveszülések száma ezer lakosra számítva a cigányoknál 28,7 – ugyanakkor az összlakoságnál mindössze 9,9, míg a halálozás tartósan 13 és 14 fő körül mozog. Húsz éves időtávon számolva az ország lakóinak száma 9,6 millió körül várható, míg a cigányság létszáma 700 ezer fő körül fog alakulni, azaz a népesség több mint 7 százalékát teheti majd ki. (Puporka – Zádori, 1999)

„Még markánsabb a gyermekszületésre vonatkozó adat: ma minden nyolcadik Magyarországon született gyermek cigány származású.” (Puporka – Zádori, 1999) Tegyük hozzá, hogy a cigány családoknál is mind általánosabbá válik a családtervezés és kevesebb gyermek születik.

A gyermekszám az összlakosságénál sokkal nagyobb a magyarországi cigányok körében, de sokkal nagyobb a halálozások száma és aránya is, és ennek következtében sokkal kisebb a várható élettartam is. Egyes (nem reprezentatív) vizsgálatok (Pik, 1991) szerint a férfiak 12,5, a nők 11,5 évvel élnek kevesebbet, mint a nem cigányok.

A fenti folyamatok következményeként erősen eltér a cigány lakosság és a teljes népesség generációs megoszlása. A teljes populáció generációs megoszlását az „idősödő” társadalom korcsoport-megoszlása jellemzi – azaz alacsony létszámú fiatal korcsoport, majd viszonylag magas középkorú korcsoport, s lassan csökkenő létszámú idős korcsoportok. A cigány populáció generációs megoszlása a fiatal közösségek képét mutatja, azaz a népességben belül a gyermek korosztály létszáma a legnagyobb, s az idősebb korosztályok létszáma csökken.

1. ábra. A cigány és a teljes lakosság generációk szerinti megoszlása 1993-ban

A hazai népesség-előreszámítások keretében készült előrebecslés a cigányság számáról és arányáról is.

A teljes populáció előreszámítása során abból indultak ki, hogy az össznépeség termékenységét tekintve folytatódik a kilencvenes évek közepén megkezdődött folyamat, (14), a teljes termékenység (amely az 1990-es 1,92-ről 1996-ban 1,46-ra, 1998-ban 1,33-ra, 2000-es évek elejére pedig 1,3 kötékre csökkent) – a gazdasági fejlődéstől, a társadalmi jóléttől és a családpolitikától függően – hosszabb távon 1,3–1,9 között alakul. (15) A közepes változat szerint a 2000. év körüli 1,28-as szintről 2030-ra 1,6-ra emelkedik a termékenység. A várható élettartamok tekintetében a jelenlegi igen kedvezőtlen helyzet (16) – lassú javulására lehet számítani, amelynek nyomán 2010-ig mintegy 3 évnnyi élettartam-növekedéssel számolnak a szakértők, s azzal, hogy 2050-ig a hazai halálozás mutatói a nyugat-európai mutatókhoz zárkoznak fel. (17)

korcsoport	1995	2000	2010	2020	2030	2040	2050
0–19 éves (e fő)	2725,4	2371,2	2040,3	1894,1	1817,1	1635,7	1521,6
20–64 éves (e fő)	6083,7	6220,9	6126,7	5733,7	5366,5	4958,1	4408,7
65– éves (e fő)	1436,6	1472,4	1510,3	1730,3	1803,8	1918,7	2106,2
összesen (e fő)	10245,7	10064,4	9677,3	9358,1	8987,3	8512,5	8036,5
teljes termékenységi arány szül. várható élettartam	1,6 69,8	1,3 70,9	1,4 72,5	1,6 74,3	1,6 76,0	1,6 77,4	1,6 78,3

2. táblázat. A népesség előreszámítása, 1995–2050

A cigány népesség előreszámítása során először az induló demográfiai jellemzőkkel kell tisztában lennie. *Hablicsek László* elemzése (18) szerint 1995-ben a cigány népesség létszáma 491 ezer főre tehető. Az élveszületések száma 13 ezer, a halálozások száma 4–5 ezer fő évente. Ezek szerint a roma népesség évente 9 ezer fővel gyarapodik. A keresztmetszeti átlagos gyermekszámot (más néven a teljes termékenységi arányt) 3,0-ra, a férfiak születéskor várható átlagos élettartamát 54,4 évre, a nőké 64,3 évre becsülte Hablicsek. A feltevés szerint a 0–19 évesek száma 240 ezer, a 20–64 éveseké 237 ezer fő, s 14 ezer fő a legalább 65 évesek száma. A fiatalok, valamint az aktív korúak aránya a roma népességen belül 49–48 százalék. A roma népességben mintegy 3 százaléknyi idős, legalább 65 éves ember él.

Az előreszámítás közepes hipotézise szerint a roma termékenység gyorsan lecsökken 2,4 körüli szintre. Majd a csökkenés lelassul: 2030-ban 2,2 felett várható, majd ezt követően jelentős csökkenés várható, s végül megközelíti az országos átlagot. A végső gyermekszám 2050-re már jóval az egyszerű reprodukciós szint alatt lehet (1,83).

A születéskor várható élettartamot tekintve az előreszámítás alapváltozata szerint a roma férfiak élettartama az 1995. évre becsült 54,4 évről 72 évre, a nőké 64,3 évről 80 évre emelkedne a következő 50 év alatt, vagyis alulról közelítené a jelenlegi európai átlagokat.

korcsoport	1995	2000	2010	20	30	40	50
0–19 éves (e fő)	272,0	280,6	300,0	323,6	359,5	365,1	362,0
20–64 éves (e fő)	266,5	309,6	388,2	476,7	544,5	618,8	684,3
65– éves (e fő)	15,2	19,0	24,5	34,4	57,3	88,8	128,4
összesen (e fő)	553,8	609,2	712,7	834,7	961,2	1072,6	1174,7
teljes termékenységi arány szül. várható élettartam	3,22 60,67	2,72 62,17	2,70 64,76	2,76 67,78	2,56 70,69	2,31 73,39	2,09 75,80

3. táblázat. A roma népesség előreszámítása, 1995–2050

Végül is 2050-ben a cigány népesség várható létszáma 700–1100e fő között várható, az össznépesség létszáma pedig 7400–8800e fő között. A leginkább valószínű változat szerint a cigány népesség aránya az alábbiak szerint várható az összpopulációban és a jellemző nagy korcsoportokban.

	2000	2010	2020	2030	2040	2050
a cigány népesség aránya az összpopuláción belül	6,1	7,4	8,9	10,7	12,6	14,6
a cigány népesség aránya a 0–19 éves korosztályban	11,8	14,7	17,1	19,8	22,3	23,8
a cigány népesség aránya a 20–64 éves korosztályban	5,0	6,3	8,3	10,1	12,5	15,5
a cigány népesség aránya a 65– éves korosztályban	1,3	1,6	2,0	3,2	4,6	6,1

4. táblázat. A cigány népesség arányának várható alakulása korcsoportonként, 2000–2050. %

	2000	2010	2020	2030	2040	2050
a cigány népesség aránya az 5–9 éves korosztályban	12,5	15,6	17,5	20,8	23,0	24,1
a cigány népesség aránya a 10–14 éves korosztályban	11,1	15,1	16,2	19,0	22,2	23,4
a cigány népesség aránya a 15–19 éves korosztályban	9,4	12,4	15,5	17,4	20,7	22,9

5. táblázat. A cigány népesség arányának várható alakulása az iskolás korcsoportban, 2000–2050. %

A számítások tehát azt mutatják, hogy a cigány népesség aránya a teljes populáción belül 2030 körül éri el a 10 százalékot, s 2050-ben megközelíti a 15 százalékot. Hasonló arányok becsülhetők a munkaképes korú népesség tekintetében is. Ugyanakkor az általános iskolai korosztályban 2010 körül 15 százalék, 2030 körül 20 százalék lesz a cigány gyermekek aránya. A középiskolás korú korcsoportban ugyanezek az arányok 10 évvel később várhatók.

A cigány lakosság néhány iskolázottsági jellemzője Magyarországon

A cigány lakosság iskolázottsági adatai erősen eltérnek az országos átlagtól. Az 1993. évi KSH-vizsgálat megállapította, hogy bár jelentősen emelkedett a cigány népesség iskolázottsági színvonala, azonban a távolság a többségi társadalométól tovább növekedett.

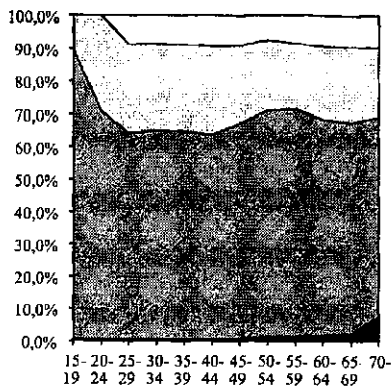
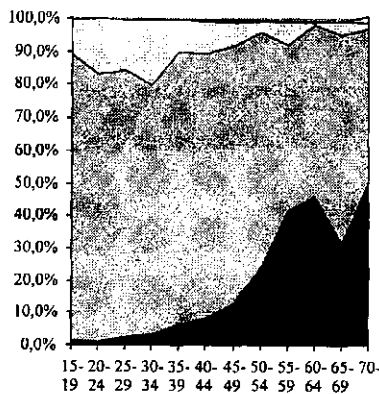
	0 osztály	1–7 osztály	8 osztály	szakmunkásképző/ szakiskola	szakközépiskola/ gimnázium	főiskola/ egyetem
14–19	1,5	32,3	55,2	10,4	0,4	–
20–24	1,1	22,2	59,7	15,6	1,5	–
25–29	2,5	22,5	59,4	13,2	2,0	–
30–34	3,2	26,4	50,0	17,2	2,7	0,4
35–39	6,3	39,1	44,4	7,4	2,3	0,2
40–44	8,3	36,4	44,7	8,5	1,5	0,4
45–49	12,9	44,2	34,8	5,6	1,3	0,9
50–54	24,0	47,1	24,8	2,1	1,2	0,4
55–59	41,5	35,9	14,9	5,6	1,5	–
60–64	46,1	44,2	7,9	0,6	–	0,6
65–69	31,5	59,2	4,6	3,8	–	–
70–	50,0	39,4	7,7	1,0	0,8	1,9
átlagosan	9,4	32,8	45,5	10,4	1,5	0,3

6. táblázat. A cigány népesség korcsoportjainak iskolai végzettség szerinti megoszlása 1993-ban (19)

A cigány és a nem cigány népesség iskolázottságát összehasonlítva azt állapíthatjuk meg, hogy 1993-ban a nem cigány férfiak befejezett iskolaéveinek száma valamivel több, mint két osztállyal volt több, mint a cigány férfiaké, a nők esetében pedig több, mint 3 osztály volt a különbség a nem cigány nők javára.

	cigány lakosság iskolai végzettsége, 1993 (20)				össznépesség iskolai végzettsége, 1990 (21)			
	0 osztály	1-8 oszt.	befejezett középisk.	főisk./ egyetem	0 osztály	1-8 oszt.	befejezett középisk.	főisk./ egyetem
15-19	1,5%	87,5%	10,8%		0,6%	88,7%	10,7%	
20-24	1,1%	81,9%	17,1%		0,5%	70,3%	29,2%	
25-29	2,5%	81,9%	15,2%		0,5%	63,7%	26,9%	8,9%
30-34	3,2%	76,4%	19,9%	0,4%	0,5%	64,6%	26,1%	8,9%
35-39	6,3%	83,5%	9,7%	0,2%	0,4%	64,3%	26,4%	8,8%
40-44	8,3%	81,1%	10,0%	0,4%	0,5%	63,3%	27,0%	9,2%
45-49	12,9%	79,0%	6,9%	0,9%	0,7%	66,4%	23,7%	9,1%
50-54	24,0%	71,9%	3,3%	0,4%	1,2%	69,9%	21,3%	7,6%
55-59	41,5%	50,8%	7,1%	0,0%	1,5%	70,0%	20,1%	8,5%
60-64	46,1%	52,1%	0,6%	0,6%	1,7%	66,8%	22,2%	9,3%
65-69	31,5%	63,8%	3,8%	0,0%	2,2%	65,2%	23,1%	9,5%
70-	50,0%	47,1%	1,8%	1,9%	7,7%	61,4%	21,2%	9,7%
átlag	9,4%	78,3%	11,9%	0,3%	1,2%	67,8%	23,9%	7,2%

7. táblázat. A cigány népesség és az összlakosság iskolázottsága korcsoportok szerint

□ főiskola vagy egyetem
 ▨ befejezett középiskola
 ▩ 1-8. osztály
 ■ 0 osztály

2. ábra. A cigány népesség iskolázottsága korosztályonként 1993-ban

3. ábra. A teljes népesség iskolázottsága korosztályonként 1990-ben

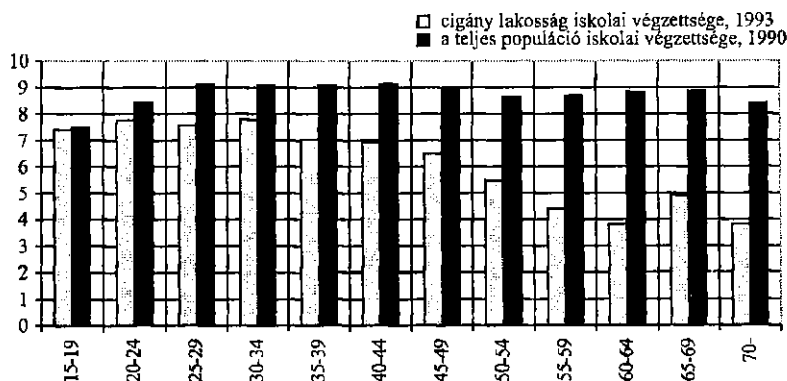
Igen egyértelmű a cigány és a nem cigány férfiak és nők iskolázottságában mutatkozó különbség (22):

	nem cigány férfiak és nők			cigány nők és férfiak		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
0 osztály	0,23	0,33	0,28	5,94	12,09	9,08
1-7 osztály	8,21	13,84	11,17	28,06	36,96	32,61
8 osztály	32,80	38,66	35,88	48,24	43,39	45,77
szakmunkásképző	27,02	12,54	19,42	15,61	5,97	10,68
középiskola	21,42	25,98	23,81	1,86	1,39	1,61
felsőfok	10,32	8,65	9,45	0,28	0,19	0,24
összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

8. táblázat A cigány és nem cigány férfiak és nők iskolai végzettsége 1993-ban

Ugyanakkor jelentős különbség van a budapesti és a vidéki cigányok iskolázottsága között – a fővárosi adatok jóval kedvezőbbek. De eltérnek az iskolázottsági adatok a romungrók, a beások és az oláh cigányok között is – legkedvezőbb a romungrók, legkedvezőtlenebb az oláh cigányok helyzete.

A sok kedvezőtlen adat között felismerhetők kedvező folyamatok is. Az adatok tanúsága szerint a kilencvenes évek közepén, végén a 15–19 éves cigány fiatalok iskolai végzettsége már alig mutat elmaradást. Ugyanakkor az idősebb korosztályok iskolázottságában igen jelentős különbségek vannak. Például a 30–34 éves korosztály esetében a cigány fiatalok között 2,5 százalékponttal több az iskolázatlan, közel 12 százalékponttal több a csak 1–8 osztályt végzett, 6 százalékponttal kevesebb az érettségizett és 8,5 százalékponttal kevesebb a diplomás. Az 50–54 éves korosztály esetében pedig a cigány népesség között 22,8 százalékponttal több az iskolázatlan, 2 százalékponttal több a csak 1–8 osztályt végzett, 18 százalékponttal kevesebb az érettségizett és 7,2 százalékponttal kevesebb a diplomás.

4. ábra. A befejezett iskolévek számának alakulása korcsoportonként a cigány és a teljes populáció esetében (1990, illetve 1993)

A kilencvenes évekre jelentősen javultak a cigány gyermekek továbbtanulási mutatói, – azonban a leszakadás mértéke gyakorlatilag nem csökkent: „megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltás előtti három évtizedben a beiskolázás a cigány gyerekek körében is általánossá vált. 1971-től 1994-ig a 20–29 éves korosztályban 77 százalékra nőtt azok aránya, akik megszerezték a 8 általános iskolai végzettséget. A korábbiakhoz képest ugyan jelentősen megnövekedett az érettségit adó középiskolákban továbbtanuló cigány fiatalok száma (1981: 3,6 százalék, 1994: 10,6 százalék), de a különbség cigányok és nem cigányok között gyakorlatilag semmit sem csökkent.” (Kállai Ernő – Törzsök Erika, 2000) Egy 192 iskolára kiterjedő vizsgálat szerint a nyolcadikat végzett cigány tanulóknak 1997-ben a 13, 1998-ban a 15,8, 1999-ben a 19 százalékát vették fel érettségit adó középiskolába (szakközépiskola, gimnázium). (23) Ezek az adatok a 1994-es számokhoz képest nagyon lassú javulást mutatnak. (9. táblázat)

Összességében tehát a cigányok iskolázottsága súlyos lemaradást mutat, s bár a helyzet lassú javulását lehet megállapítani, nincs áttörés. Úgy fest, az oktatási rendszer nem tud azonos esélyeket biztosítani a cigány gyermekeknek, ami annál is aggasztóbb, mivel várhatóan egyre nagyobb lesz az arányuk az iskolás gyermekek között. Pedig az iskolázás alapvető szereppel bír a cigányság társadalmi helyzetének alakításában. Ugyanis az iskolázás határozza meg alapvetően a foglalkoztatási jellemzőket is.

iskolatisíp	teljes népesség	cigányok
szakiskola	6,0	9,4
szakmunkásképző	35,5	31,2
szakközépiskola	32,0	10,0
gimnázium	24,2	0,6
<i>összesen</i>	<i>97,7</i>	<i>51,2</i>

9. táblázat. A továbbtanulók aránya a cigány és a nem cigány népesség körében (24), 1994 (%)

A cigány lakosság néhány foglalkoztatási jellemzője Magyarországon

A 1970-es években a cigány és nem cigány népesség nagyjából hasonló foglalkoztatási képet mutatott. Még 1989-ben is a cigány férfiak 60–80 százaléka, a nők 35–40 százaléka volt állásban.

	teljes népesség %	cigány %
aktív	87,7	85,2
inaktív, munkaképtelen, tanuló vagy egyéb eltartott	12,3	14,8
<i>összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

10. táblázat. Foglalkoztatottság a 70-es években a cigány és nem cigány népesség körében (25)

A kilencvenes évekre a cigányság foglalkoztatási helyzete nagyon jelentősen leromlott, az adatok a munkapiacról való radikális kiszorulásukról tanúskodnak.

	nem cigány %	cigány %
foglalkoztatottak	54,8	28,7
munkanélküliek	9,0	28,8
inaktívak	36,2	42,5
<i>összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

11. táblázat. Az aktívak és inaktívak aránya 1993-ban (26)

	férfiak		nők	
	nem cigány	cigány	nem cigány	cigány
foglalkoztatott	54,8	28,7	42,6	15,3
munkanélküli	9,0	28,8	5,4	14,6
inaktív	36,2	42,5	52,0	70,4
<i>összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

12. táblázat. A cigányok foglalkoztatottsága nemenként (%) (27)

Miközben a nem cigány férfiaknak több, mint a fele dolgozott 1993-ban, a cigány férfiaknak alig több, mint egynegyede. A nők esetében még rosszabb az arány.

A kilencvenes évek végén az iskolából frissen kikerült cigány fiatalok között a tartós munkanélküliek aránya negyven százalékkal haladja meg az azonos végzettségű és életkorú, nem cigány pályakezdőket. A szakmunkásképzőt végzett cigány fiatalok esetében több, mint kétszer akkora eséllyel vannak huzamosabb ideje – majdhogynem iskoláik elvégzése óta – munka nélkül, mint nem cigány pályatársaik. (Doncev, 2000)

Még nagyobb különbségeket találunk a cigány és nem cigány családok gazdasági aktivitásában a háztartásfők munkaerőpiaci státusza alapján. A cigány háztartásfőnek

mindössze 18 százaléka dolgozik – tehát a cigányok 82 százalékának a családjában nincs kereső családtag. A cigány háztartásfők kétharmada (63 százalék) egyéb inaktív, 19 százaléka pedig munkanélküli. Míg tehát a felnőtt cigány népesség körében hétszer annyi munkanélküli van, mint a nem cigány népességben, addig a cigány lakosság háztartásfői közül tízszer annyian munkanélküliek, mint ahány munkanélküli van a nem cigány háztartásfők között. (Sági, 1997) (28)

	felnőtt népesség		háztartásfők	
	cigány	nem cigány	cigány	nem cigány
foglalkoztatott	17,0	48,0	18,0	60,0
munkanélküli	24,0	6,0	19,0	3,0
egyéb inaktív	59,0	24,0	63,0	36,0
<i>összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
munkanélküliségi ráta	57,9	11,7	51,0	4,9

13. táblázat. A felnőtt cigány népesség és a cigány háztartásfők munkaerőpiaci státusza, 1996 (29)

A foglalkoztatottságot leginkább az iskolázottság befolyásolja, mint azt az adatok is mutatják (30):

	nem cigányok			cigányok		
	foglalkoztatott	munkanélküli	inaktív	foglalkoztatott	munkanélküli	inaktív
0 osztály	3,5	3,4	93,1	4,5	13,0	82,4
1–7 osztály	7,0	2,1	90,9	13,9	18,1	68,0
8 osztály	33,0	7,0	60,0	25,9	24,6	49,5
szakmunkásképző	70,2	12,9	16,9	41,7	28,0	30,3
középiskola	62,8	6,9	30,3	53,7	20,7	25,6
felsőfok	76,1	2,3	21,6	–	–	–
<i>átlag</i>	<i>48,4</i>	<i>7,1</i>	<i>44,5</i>	<i>21,8</i>	<i>21,6</i>	<i>56,5</i>

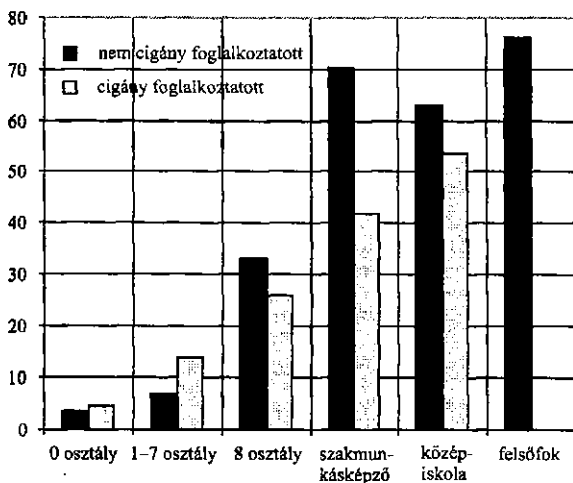
14. táblázat. A cigányok és nem cigányok iskolázottsága és foglalkoztatottsága

Sajátos tendenciák figyelhetők meg az egyes végzettség-kategóriába tartozó cigányok és nem cigányok foglalkoztatottsága között. Az adatok tanúsága szerint a cigányok között – egy kategória kivételével – alacsonyabb az inaktívak aránya – (tehát nagyobb arányban szeretnének dolgozni) –, mint a nem cigányok között. (31) Ugyanakkor minden kategóriában jelentősen nagyobb a cigány munkanélküliek aránya, mint a nem cigányoké. (32) Miközben a végzettség nélküli és a befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkező cigányok foglalkoztatása valamivel nagyobb, ugyanakkor a magasabb iskolázottsággal rendelkező cigányok alacsonyabb foglalkoztatási rátával rendelkeznek, mint a nem cigányok.

A foglalkoztatás adatai egyértelműen a cigányság munkapiaci diszkriminációjáról tanúskodnak.

Befejezés helyett

A cigányság magyarországi helyzete a rendszerváltás óta eltelt időben annyiban javult, hogy ennek a helyzetnek nagyon sok eleme feltárára került. Ugyanakkor a foglalkoztatási helyzetük és ennek nyomán szociális, anyagi helyzetük igen jelentősen romlott. Felerősödött diszkriminációjuk.

5. ábra. A cigány és nem cigány foglalkoztatottak aránya az egyes iskolafokozattal rendelkezők között

A kisebbségi jogok országgyűlési biztosának a cigánysággal kapcsolatos vizsgálatairól készített jelentései egyértelműen utalnak a diszkrimináció meglétére mind az oktatás, mind a foglalkoztatás területén.

A roma tanulók oktatási rendszerben való hátrányos megkülönböztetése a szegregációból és az oktatásuk során alkalmazott pedagógiai módszerek alkalmatlanságából adódik. Az iskolán belüli hátrányos megkülönböztetés okai sok esetben nem a cigány tanulókkal szembeni előítéletességben, hanem a megfelelő feltételek és felkészültség hiányában keresendők. Az ekként minősíthető iskolai gyakorlat a csökkentett értékű oktatástól a különböző mértékű elkülönítésig terjed. (Doncsev, 2000)

Ennél keményebben fogalmaz Radó Péter (33): „Mind ez ideig nem született olyan oktatáspolitikai koncepció, amely a cigány gyermekek iskolai sikertelensége mögött álló problémák mindegyikére (hátrányos megkülönböztetés, szociális helyzet, kisebbségi jogok, az oktatás minősége) stratégiaileg átgondolt választ kínált volna. (...) Az oktatáspolitikai eszközenszerek a cigány tanulók szempontjából három kiemelkedően fontos elemét szükséges megemlíteni. Az első a határozott antidiszkriminációs politika. (...) A második a kisebbségi jogok biztosítása az oktatásba. (...) A harmadik a nem kis részben a cigány kisebbséghez tartozásból fakadó, a rossz szociális és gazdasági pozíciók által okozott esélykülönbségek enyhítését szolgáló támogatások rendszere.”

Annak ellenére, hogy a foglalkoztatásbeli hátrányos megkülönböztetés megakadályozására történtek jogalkotási lépések, nem történt viszont előrelépés a munkaviszony-létesítés diszkriminatív megtagadásával összefüggő jogvédelem területén. Megítélésem szerint az előrelépést a pozitív diszkrimináció biztosíthatná. (34)

Aligha lehet kétségbe vonni, hogy a cigányság helyzetét csak rendkívül jelentős erőfeszítésekkel lehet javítani – s még ez esetben is nagyon nehéz lesz kitörni abból az ördögi körből, amit az iskolázatlanság, az alacsony presztizsű munka és a munkanélküliség képez.

Jegyzet

(1) Polónyi István a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar egyetemi tanára.

(2) Forrás: Hablicsek László (2000): *Kísérlet a roma népesség előreszámitására 2050-ig*. <http://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/intezmenyek/nki/magyar/regdata/rompap6/rompap6.html>

(3) Az eredeti közleményben 6404 fő szerepel – ami nyilvánvalóan sajtóhiba.

(4) Az 1990-es országos népszámlálás során azt tekintették cigány nemzetiségűnek (illetve nyelvűnek), aki an-

nak vallotta magát. Ez alapján 1990-ben 48 072 fő vallotta magát cigány anyanyelvűnek és 142 683 fő cigány nemzetiségűnek, (ami az összlakosság valamivel kevesebb, mint 1,4 százaléka).

A KSH 1993-ban a cigányság létszámát, életkörülményeit feltáró, nem önbevalláson alapuló vizsgálatot végzett. Ennek során a vizsgálatos „jó helyismerettel rendelkező számlálóbiztosok” végezték, akik az életvitel szerint osztályozták a háztartásokat (cigány életvitelű, átmeneti/bizonytalan, nem cigány életvitelű). Ezen vizsgálat során a magyar lakosság 3,9 százaléka volt cigány életvitelű 1993-ban.

A Szonda Ipsos 1996-os kutatása 6,6 százaléka becsülte a cigányok arányát a 18 év feletti életkorú népességben. (5) A szerzőknek több publikációja jelent meg ezzel összefüggésben: Kemény Istvánnak az *Educatió*-ban (1996 tavasz), és a *Magyar Tudományban* (1997/6), Kertesi Gábornak az *Esélyben* (1996/3), továbbá: Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Soci-typo, Budapest; valamint Kemény I. – Havas Gábor (1996): *Cigánynak lenni*. In.: *Társadalmi Riport*. Századvég – TÁRKI, Budapest.

(6) Lásd a *Kritika* 1997. decemberi számában.

(7) *Replika*, 29. 1998.

(8) *A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előszámítás 2050-ig*. KSH, Budapest. 1999. augusztus.
(9) http://www.akm.tti.hu/nemenyi_maria_kis_roma_demografja.htm, illetve Horváth Agota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk., 2000): *Cigánynak születni*. Aktiv Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest. 277–282.

(10) Mint Neményi írja: „... a KSH valójában kérdezőbiztosaira bízta, hogy az összeírt lakásban lakók összességéről a következő megállapítást tegye: »cigány életvitelű közösség« tagjai-e, »átmeneti életvitelű közösségnek« tekinthetők, vagy pedig »nem cigány életvitelű közösségről« van-e szó. Jobb nem belegendolni, minek alapján döntöttek el az adatfelvételt végzők, hogy az együtt élő személyek cigány származásúak, a cigány kultúrát, hagyományokat ápolóak-e, vagy esetleg csak egy részük kötődik vérségi vagy életviteli okokból a cigánysághoz. Nem tudok máásra gondolni, minthogy a bőr-, haj- és szemszín, testalkat »rasszjegyeit« kiindulópontnak tekintve olyan jellegzetességeket kerestek, amelyek a többségi társadalom szemében a cigány életvitel attribútumai, és amelyeket a magyar lakosság körében végzett előítélet-vizsgálatok oly bőségesen tártak fel az elmúlt évek során.”

(11) Neményi azt kérdezi: „Vajon csak az egyszerűbb számíthatóság kedvéért, vagy Kasszandraként a szerző tudja, hogy a kiszorítás, a marginalizáció, a szegregáció az elkövetkező 50 évben is fennmarad?”

(12) Neményi szerint: „Azt feltételezni, hogy a termékenységi arányok a továbbiakban is jelentősen eltérnek a többségi arányoktól, megint csak abból a statikus szemléletből fakad, hogy a cigánynak tekintett populáció tagjai körében az elkövetkező években sem fog jelentősen növekedni az iskolázottság, a szakképesítés megszerzése – ezen belül különösen a nőké –, hiszen ha e téren történne változás, ugyanaz következne be, mint Európa legkülönbözőbb kultúrájú, vallású, nemzetiségű népeinél a 20. század folyamán, ahol ez az egyszerű összefüggés (magasabb iskolai végzettség – alacsonyabb termékenységi ráta) mindenütt a gyermekszám radikális csökkenését eredményezte.” Függetlenül attól, hogy ez a Neményi-megállapítás igaz, azonban akkor sem kifogásolható módszer, ha a cigány lakosság jelenlegi demográfiai jellemzőiből indul a becslés (természetesen az előszámítás során feltételeztek termékenység-csökkenést).

(13) Illetve Puporka Lajos – Zádori Zsolt (szerk., 1999): *A magyarországi romák egészségi állapota*. Roma Sajtóközpont anyagát, amely szintén az előző adatforrásokra építkezik.

(14) Ezzel együtt jelen sorok szerzője elfogadja Ladányi János és Szelenyi Iván (1998): *Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról”* című írásának végső megállapítását (*Replika*, 30.): „... arra a kérdésre, mekkora a magyarországi cigány (vagy bármelyik más etnikai csoportba sorolható) népesség száma, és milyen a társadalmi összetétel, a definíciótól függően többféle tudományos válasz adható; a különféle definíciók megalkotásának és az ezekből adódó adatok előállításának pontosan rögzíthető szabályai vannak; az etnikai klaszifikációs folyamat társadalmi értékek által igen erősen meghatározott, az »egyetlen helyes« definíció kiválasztása pedig nem objektív, tudományos ítélet, hanem politikai döntés kérdése”.

(15) „A gazdasági-társadalmi váltás radikális változásokat hozott a fiatal generációk családalapítási, gyermekvállalási magatartásában. Ennek a változásnak a lényege abban foglalható össze, hogy a korábbi, a demográfiai keleti típusúként emlegetett házasságkötési, gyermekvállalási mintát nagyon gyorsan felváltják a nyugati típusú házasodási, szülési jellemzők. Ennek egyik szembetűnő jele az, hogy az első gyermek megszületése a nők életében lényegesen későbbi életkorban történik meg. Amíg korábban 20–22 év volt a nők átlagos kora első gyermekük megszületésekor, ez rövid idő alatt 25–28 év lesz a kohorszokban. Mindennek az a következménye, hogy a jelenlegi átmeneti időszakban hiányoznak a korábban fiatal korban született gyermekek.” (Hablicsek László [1998]: Öregedés és népességcsökkenés demográfiai foratókönyvek, 1997–2050. *Demográfia*, XLI. évf. 4.)

(16) Az előszámítás itt és később bemutatott adatai: Hablicsek László (2000): *Demográfiai foratókönyvek 2000–2050. Hipotézisek és eredmények 2000*. január (<http://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/intezmenyek/nki/magyar/freecadat/projprep1/prjp1.html>) alapján

(17) Amelyet az jellemez, hogy 1980 és 1990 között a férfiak várható élettartama 65,45 évről 65,13 évre csökkent (s a nőké is csak igen szerény mértékben, 72,7 évről 73,71 évre növekedett). A 90-es éve végén – 1999-ben és 2000-ben – némi javulás tapasztalható: a férfiak esetében 66,32-ről 67,11 évre, a nők esetében 75,13-ról 75,59 évre növekedett a születéskor várható élettartam.

(18) Itt a közepes és a felső hipotézisről volt szó, az alsó hipotézis azzal számol, hogy „folytatódna az a különleges halandóság-alkulási szakasz, amelyet leginkább Magyarországon figyelhetünk meg az 1960-as évektől, nevezetesen a mortalitás stülledésének visszafordulása, a férfiak, azon belül a középkorúak elhalálzási gyakoriságainak jelentős emelkedése, a férfiak és a nők életartamái közötti különbség jelentős megemelkedése. 1960 óta a 45–49 éves férfiak elhalálzási gyakorisága több mint háromszorosára, a nőké 40 százalékkal emelkedett. 30 éves kortól 65 éves korig a férfiak 49 százaléka meghal, ez több mint az 1920-as évek átlaga. A 30 éves nők 76 százaléka éri meg a 65. életévet, annyi, mint 40 évvel ezelőtt. Az európai közepes helyzetből a magyarországi mortalitás a legrosszabbá vált 1980-ra és ezt a pozícióját »megőrizte« az utóbbi 15 évben. A súlyos magyarországi halandósági helyzet megítélése mára annyiban változott, hogy a volt Szovjetunió utód-államaiban elképesztő halandóság-romlást mértek az utóbbi három évben. Ugyanakkor ütemes csökkenésnek indult például a cseh és a lengyel halandóság.” (Hablicsek, 2000)

(19) Hablicsek László (2000): Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. <http://www.ksh.hu/pls/kslh/docs/intezmenyek/nki/magyar/regdata/rompap6/rompap6.html> (megjelent *Cigánynak születni...*), illetve Hablicsek László: Kísérlet a magyarországi roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: *Tanulmányok a cigányság helyzetéről*. Aktív Társadalom Alapítvány, 5. (megjelenés alatt).

(20) Forrás: Kemény – Havasra hivatkozva *A magyarországi romák...* (1999) 23.

(21) A fenti táblázat alapján számított adatok.

(22) Saját számítás a *Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen*. KSH, Budapest. 1996 adatai alapján.

(23) Forrás: Kemény – Havasra hivatkozva *A magyarországi romák...* (1999) 24.

(24) A külügyminisztérium 2000-es anyaga szerint: „Napjainkban a nem cigány tanulóknak kb. 91,4%-a jut be középszintű oktatásba, míg a roma tanulóknak 33,6%-a.” (Doncsev Toso [szerk., 2000]: *Állami intézkedések a magyarországi cigányok társadalmi integrációjára érdekében*. Budapest. [<http://www.mfa.gov.hu/Hungary/roma/social.htm>])

(25) Forrás: Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk., 2000): *Cigánynak lenni Magyarországon*. Jelentés. EÖK P, Budapest. 33.

(26) Forrás: Doncsev Toso (szerk., 2000): *Állami intézkedések a magyarországi cigányok társadalmi integrációjára érdekében*. Budapest. (<http://www.mfa.gov.hu/Hungary/roma/social.htm>)

(27) Forrás: Kemény – Havas – Kertesire hivatkozva Doncsev Toso (2000).

(28) Forrás: Kemény – Havasra hivatkozva *A magyarországi romák...* (1999) 25.

(29) Sági Matild (1997): *Társadalmi folyamatok a rendszerváltás után*. (<http://www.oki.hu/tanulm/hattct/sagi-0.htm>)

(30) Forrás: Sági Matild (1997).

(31) Forrás: Kemény – Havasra, illetve a KSH-ra hivatkozva *A magyarországi romák...* 26.

(32) Meg kell említeni, hogy Sági Matild (1997) ezzel részben ellentmondó eredményre jutott – mint írja: „a cigányok körében a (nem munkanélküliségből eredő) inaktivitás lényegesen gyakoribb, mint a nem cigány felnőttek körében” (1996-os adatok alapján).

(33) Itt Sági Matild (1997) is hasonló megállapításra jut: „A cigány munkanélküliség – a teljes felnőtt népesség adatait elemezve – nyolcszorosa a nem cigányokénak, az inaktivitás pedig kétszerese” (1996-os adatok alapján). Radó Péter: *Társadalmi kohézió és oktatáspolitikai*. (<http://www.oki.hu/cikk.asp?Kod=2001-02-tarado-tarsadalmi.html>)

(34) A pozitív diszkrimináció azt jelenti, hogy a cigány munkavállalókra, illetve munkát keresőkre – a munkaviszonnyal összefüggésben – azonos feltételek esetén előnyben részesítési kötelezettséget írhat elő a törvény.

Irodalom

A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig. (1999) KSH, Budapest.

Doncsev Toso (szerk., 2000): *Állami intézkedések a magyarországi cigányok társadalmi integrációjára érdekében*. Budapest. <http://www.mfa.gov.hu/Hungary/roma/social.htm>

Hablicsek László (1995): *Népesség-előreszámítások, demográfiai forgatókönyvek a nemzetközi vándorlás figyelembe vételével, 1994–2010*. Budapest.

Hablicsek László (1998): *Öregedés és népességsökkenés demográfiai forgatókönyvek, 1997–2050*. *Demográfia*, XLI. évf. 4.

Hablicsek László (2000): *Demográfiai forgatókönyvek 2000–2050. Hipotézisek és eredmények*. <http://www.ksh.hu/pls/kslh/docs/intezmenyek/nki/magyar/freecadat/projprep1/prjp1.html>

Hablicsek László (2000): Kísérlet a magyarországi roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: *Tanulmányok a cigányság helyzetéről*. Aktív Társadalom Alapítvány, 5.

Hablicsek László (2000): *Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig*. <http://www.ksh.hu/pls/kslh/docs/intezmenyek/nki/magyar/regdata/rompap6/rompap6.html>

Halász Gábor – Lannert Judit (szerk., 1996): *Jelentés a magyar közoktatásról 1995*. OKI, Budapest.

Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk., 2000): *Cigánynak születni*. Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest.

- Horváth Róbert (1992): A mai demográfiai elmélet a paradigmaváltás tükrében. *Demográfia*, 3–4.
- Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk., 2000): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000*. EÖK P, Budapest.
- Kemény István – Havas Gábor (1996): Cigánynak lenni. In: *Társadalmi Riport 1996. Századvég – TÁRKI*, Budapest.
- Kemény István – Havas Gábor – Kertesi Gábor (1994): *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja közötti végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Intézet.
- Kemény István (1992): A magyarországi cigány lakosság. In: Kemény István: *Szociológiai írások*. Replika Könyvek 1., Szeged.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 29.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Soci-typo, Budapest.
- Kovacsisné Nagy Katalin – Klinger András (szerk., 1996): *Demográfia*. KSH, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, december.
- Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen*. KSH, Budapest. 1996.
- Miltényi Károly (1994): Az utóbbi évek népesedési trendjei és ezek gazdasági háttere. *Demográfia*, 2.
- Neményi Mária (2000): Kis roma demográfia. In: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk., 2000): *Cigánynak születni*. Aktiv Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Pik Katalin (1991): A munkavégzés és az egészségi állapot összefüggése. Vizsgálat egy Pest megyei faluban élő idős cigányok és hasonló korú nem cigányok körében. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk., 1991): *Cigányélet*. MTI PTL.
- Puporka Lajos – Zádori Zsolt (szerk., 1999) *A magyarországi romák egészségi állapota*. Roma Sajtóközpont.
- Radó Péter: *Társadalmi kohézió és oktatáspolitiká*. <http://www.oki.hu/cikk.asp?Kod=2001-02-ta-rado-tarsadalmi.html>
- Sági Matild (1997): *Társadalmi folyamatok a rendszerváltás után*. <http://www.oki.hu/tanulm/hatter/sagi-0.htm>
- Vukovich György (1997): *Népesedési helyzetünk nemzetközi megközelítésben – Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában, 1997. 2.* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Folyóirata. XIX. évf. 2.

